



Artvin Çoruh Üniversitesi
İlahiyat Araştırmaları Dergisi

Yıl: 2018, Cilt:2, Sayı:1
Sayfa:105-124

e-ISSN: 2602-3253

AKADEMİK-US

Artvin Coruh University
Journal of Theological
Researches

Year: 2018, Vol:2, Issue:1
Pages:105-124

akademikus.artvin.edu.tr

جامعة أرتوین جوروه
مجلة بحوث الإلهيات

المسنة: ٢٠١٨، المجلد: ٢،
العدد: ١

الصفحة: ١٠٥-١٢٤
p-ISBN: 2587-0750



Hubeyş et-Tiflîsî ve Kırâat Hatalarına Dair Eseri: Kitâbü't-Telhîs Hubaysh al-Tbilisi and His Work on Errors of Qur'anic Qirâat: Kitab al-Talhis

حبيش التفليسي وتأليفه على علل قراءات القرآن: كتاب التلخيص

Burhan SÜMERTAŞ

Artvin Çoruh Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Artvin, Türkiye

ORCID:

0000-0001-9618-
1085

Doç. Dr.

Burhan Sümertaş

e-mail:

bsumer55@gmail.com

com

Makalenin:

Geliş Tarihi:

04.06.2018

Kabul Tarihi:

04.10.2018

Elektronik Yayın

Tarihi:

05.10.2018

Özet

Hubeyş b. İbrahim et-Tiflîsî Anadolu Selçukluları döneminde yaşamış, üretken bir müelliftir. Çok sayıda eser yazmış olmasına karşın ana kaynaklarda hakkında yeterince bilgi bulunmamaktadır. Tespit edilebilen otuz kadar eserinin ikisi Kur'ân hakkındadır. Bu araştırma, müellifin iki önemli eserinden biri olan Kitâbü't-telhîs'i ele almaktadır. Kitâbü't-telhîs, Kur'ân kırâatine dair yaygın hataları ortaya koyup çözümlerini öneren bir eserdir. Orijinali üç bölüm olan eserin sadece birinci bölümü günümüze ulaşabilmiştir. Birinci bölüm iki sayfadan ibaret olup yazma eser halinde kütüphane raflarında durmaktadır. Araştırmamız, daha çok müellife ve eserine dikkat çekmeyi, ilgilileri eserin varlığından haberdar etmeyi ve onlara yol göstermeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kırâat, Hubeys, hata, Kur'ân, telhis

Abstract

Hubaysh b. Ibrahim al-Tbilisi is a productive author who lived during Anatolian Seljuqs period. Despite the fact that he has written a great number of works, there is not enough information about him in the main sources. Tbilisi has more than 30 works. Both of these works are about the Qur'an. This article deals with Kitâb al-talhîs, one of the author's two most important works. The Kitâb al-talhîs reveals the errors of Qur'anic qirâat and their resorts. This work is consist of three parts actually. But, only the first episode could come the present day. The first section stands on the library shelves as a writing work on two pages. Our research is based on the this part. This study aims to attention the author and his work, to inform them about the existence of the work and to awaken new ideas.

Key Words: Qirâat, Hubaysh, error, Qur'an, talhîs

الملخص

قد عاش حبیب بن ابراهیم التفلیسی خلال فترة السلاجقة الأناضولية. وهو مؤلف مثمر. على الرغم ألف المؤلف تألیفات عديدة، لاتوجد معلومات كافية في المصادر الرئيسية. للتفلیسی أكثر من ثلاثین تألیفا. إثنان من تألیفاته معلقتان حول القرآن. هذه مقالتنا تتناول "كتاب التلخیص"، واحدة من إثنين. كتاب التلخیص یهدف أن یكشف علل قرأت القرآن و یحلل الأخطاء. إن كتاب التلخیص مرکب من ثلاثة أجزاء في الأصل. كان الجزء الأول فقط من الثلاث الأصلي قادرا على الوصول إلى یومنا. القسم الأول صفتان والنسخة تقف على رفوف المكتبة. یستند بحثنا على الجزء الموجود. الهدف من هذه الدراسة الإنتباه إلى المؤلف وأثره و الإبلاغ عن وجود التألیف.

الكلمات المفتاحية: قراءة، حبیب، علل، قرآن، تلخیص

Giriş

Tam adı Ebülfazl Bedüzzamân Kemâlüddin Hüseyin b. Hubeyş b. İbrâhîm b. Muhammed et-Tiflîsî olup Anadolu Selçukluları döneminde yaşamış ünlü doktor, edebiyatçı ve müneccim olarak bilinmektedir. Hayatı hakkında doyurucu bilgiler bulunmamakla birlikte nisbesinden onun Gürcistan'ın başkenti Tiflisli olduğu, ya da en azından Tiflis ile bir ilgisinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Muhtemelen Türk nüfus yoğunluğu oluşturmak amacıyla sürdürülen büyük göç dalgaları içinde Tiflis'ten Azerbaycan'a; Gürcü krallarıyla Azerbaycan arasındaki gerginliklerden sonra da Anadolu'ya/Aksaray'a geçmiştir. Bu dönem II. Kılıçarslan'ın (1155-1192) Aksaray'ı maddi ve manevi yönden kalkındırmak amacıyla buraya Azerbaycan'dan gaziler, âlimler ve tüccarlar getirdiği zamana denk gelmektedir. Hubeyş b. İbrahim, II. Kılıçarslan'ın kızı Gevher Nesibe Hatun'un Kayseri'de yaptırdığı tıp merkezinin ilk müdürresidir.¹

Hubeyş, çok eser veren bir müellif olmasına rağmen İslam dünyasında ve Osmanlı kaynaklarında kendisinden yeterince söz edilmemektedir. Ömer Rıza Kehhâle (ö. 1987) *Mu'cemü'l-müellifin* adlı eserinde Hubeyş hakkında bilgi verirken "tabîb" kelimesini kullanmakla onun doktorluk yönüne vurgu yapmaktadır.² Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657) *Süllemü'l-vusûl*'ünde ve *Keşfü'z-zunûn*'unda Hubeyş'in isminin başında "el-hakîm/hekim" sıfatına yer vermektedir.³ Hubeyş'in tıbbâ dair *Takvîmü'l-edviyeti'l-müfredê*, *Kitâbü minhâcî't-Tıbb*, *Tahsîlü's-sihha bi'l-esbâbi's-sitte*, *Kifâyetü't-tıbb*, *Kitâbü sıhhati'l-ebdân* vb. adlı eserler kaleme almış olması, onun doktorluk özelliğinin bulunduğunu kanıtlar niteliktedir. Ayrıca

*Doç. Dr. Burhan Sümertaş, Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı.

¹ İzgi, Cevat, "Hubeyş et-Tiflîsî", *DİA*, XVIII, 1998, s. 269; Hacıgökmen, Mehmet Ali, "Hubeyş b. İbrahim et-Tiflîsî ve Tıp Alanındaki Çalışmaları", *Büyük Selçuklu Devleti'nden Türkiye Selçuklu Devleti'ne*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları: 5, (Mehmet Altay Köymen Armağanı), Konya, 2011, s. 240-241.

² Kehhâle, Ömer Rıza (ö. 1987), *Mu'cemü'l-müellifin terâcimü musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye*, Müessesetü'r-Risâle, yrs., 1957, I, 527-528, Hubeyş et-Tiflîsî md. Kehhâle aynı yerde ondan *edîb*, *lugavî*, *nahvî*, *felekî* gibi uzmanlık alanlarını da zikrederek bahsetmektedir.

³ Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdillâh (ö. 1067/1657), *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, (Hzl.: Ekmeleddin İhsanoğlu) İstanbul, 2010, III, 11, Hubeyş md.; *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütübi'l-fünûn*, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, trs, I, 467, Takvîmü'l-Edviye md.; I, 479, Telhîsu 'İlelî'l-Kur'ân md.

“hakîm” sıfatının onun “bilgelik” yönüne de işaret ediyor olabileceğini göz ardı etmemek gerekir. Çünkü, çok yönlü bilginler hakkında onların filozofluklarını göstermek üzere genellikle “hakîm” sıfatı kullanılmaktadır. Yine aynı kaynaklarda onun için “Kemâlüddîn” ve “Ebülfazl” ifadelerinin kullanılması bilgelik yönüne dair tahminleri güçlü kılmaktadır. Aynı kaynaklar ondan “Cemâlüddîn” ve “Şerefüddîn” olarak da söz etmektedirler.

Hubeyş’in, Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan’a (1155-1192) yakın olması sebebiyle bazı eserlerini ona takdim ettiği, sarayda ilmî sohbetler tertiplelediği hatta sultana müneccimlik yapan kişi olduğu da tahmin edilmektedir.⁴ Ölüm tarihi ve defnedildiği yer hakkında ihtilaflar vardır. Kayseri’de veya Sivas’ta medfun bulunduğu dair bilgiler mevcuttur.⁵

1. Eserleri:

Hubeyş b. İbrahim et-Tiflîsî daha çok tıp, astroloji, dil ve edebiyat alanları olmak üzere pek çok sahada eser yazmıştır.⁶ Onun otuz civarında eseri tespit edilmiştir.⁷ Eserlerin on kadarının Farsça, diğerlerinin Arapça yazılmış olması Hubeyş’in mükemmelen kullandığı diller hakkında fikir vermektedir. Onun eserlerinin çoğu tıpla ilgilidir. Bununla birlikte filoloji (dilbilim), farmakoloji (eczacılık) ve astronomi, rüya tabirleri (nücum) alanında da eserleri vardır. Tabiat ilimleri alanında tanınmıştır.⁸

Kur’ân Hakkındaki Eserleri:

1. *Vücûh-i Kur’ân*: Farsça bir eser olup klasik tefsirler ve Kur’ân sözlüklerinden yararlanmak suretiyle telif edilmiştir. Müellif bu kitabında kelimelerin Kur’ân’da kullanıldıkları anlam çeşitliliğini örneklerle ele almıştır.⁹ Eser, tefsir sahasında önemli

⁴ İzgi, Cevat, “Hubeyş et-Tiflîsî”, *DİA*, c. 18, 1998, s. 269.

⁵ Hacıgökmen, “Hubeyş b. İbrahim et-Tiflîsî ve Tıp Alanındaki Çalışmaları”, s. 243; Kaya, Abdullah, “Selçuklular Dönemi Sivas’ta İlmî Hayat ve İlim Adamları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research*, Winter 2008, Volume 1/2, s. 229.

⁶ İzgi, Cevat, “Hubeyş et-Tiflîsî”, *DİA*, c. 18, 1998, s. 269-270.

⁷ Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifîn*, I, 528.

⁸ Hacıgökmen, “Hubeyş b. İbrahim et-Tiflîsî ve Tıp Alanındaki Çalışmaları”, s. 243.

⁹ Tiflîsî, Ebülfazl Hubeyş b. İbrâhîm, *Vücûh-i Kur’ân*, Haz. Mehdi Muhakkık, Tahran: Bünyâd-ı Kur’ân, 1360/1941.

vücûh ve nezâir kitapları arasında sayılmaktadır.¹⁰ Müellifin bu eseri Konya'da bulunduğu yıllarda yazdığı düşünülmektedir.¹¹

2. *Kitâbü't-telhîs*: Kırâat hatalarına dair Arapça bir eser olup, çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır.

Temel Özellikleriyle *Kitâbü't-telhîs*

1. Fiziksel Açıdan

Kitâbü't-telhîs Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Lâleli koleksiyonunda 00069-002'de kayıtlıdır. Aslında, eser, başka müelliflerin küçük küçük yazılarının bir arada toplanmasıyla oluşan bir mecmuanın içinde yer almaktadır. *Kitâbü't-telhîs*, ilgili mecmua içinde 85b-86a ile numaralandırılmış, üçte ikisi kayıp, eksik bir eserdir. Müellifin üç fasıldan oluşturduğu eserin sadece birinci faslı elimizde bulunmaktadır. Hacmi iki sayfadan ibarettir. İki sayfadan kasıt; arkalı önlü bir varak oluşu değil, karşılıklı iki sayfadan ibaret olmasıdır.

Elimizdeki nüshanın ferağ kaydından¹² anlaşıldığına göre müstensihin ismi Abdülvâhid b. Abdürreşîd el-Hâfız'dır. İstinsah tarihi hicrî 606 senesi, zilhicce ayının üçüncü günü, salı öğle vaktidir. Bu tarih miladî takvime göre 29 Nisan 1210'a denk gelir ki eldeki nüshanın, müellifin vefatından önce oluşturulduğunu gösterir. Hubeyş'in, eserini 24 Safer 558'de (1 Şubat 1163) kaleme aldığı bilindiğine göre¹³ müstensih bu tarihten yaklaşık yarım asır sonra istinsahta bulunmuştur. Nüshanın ferağ kaydının yazılıp tarihinin atılmış olması, eserin müstensihin elinde de eksik bulunduğunu düşündürmektedir.

İki sayfa da 24'er satırdan oluşmaktadır. Eserin dili Arapça olup yazının okunaklı, sıradan bir nesih hattı olduğu söylenebilir. Metnin tamamında siyah ve kırmızı renkli iki tür mürekkep

¹⁰ Okumuş, Mesut, "Kur'ân İlimleri", (Tefsir El Kitabı içinde, Editör: Mehmet Akif Koç, II. baskı), s. 404; Mertoğlu, Suat, "Vücuh ve Nezâir", *DİA*, c. 43, 2013, s. 142.

¹¹ İpek, Ali, "İlk Dönem İslami İlimlerde Önemli Bir Merkez: Tiflis", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl: 2017, c. 4, sayı: 8, s. 87.

¹² *Ferağ kaydı*: Müstensihler tarafından yazma eserlerin genellikle sonuna yazılan istinsahla ilgili notlardır. Ferağ kaydı çoğunlukla istinsahın kim tarafından, hangi tarihte, hangi zaman diliminde (öğle, ikindi, akşam vb.), hangi saatte yapıp bitirildiği hakkında bilgiler verir. Ferağ kaydı, yazma eserlerin yaşını ve müellife yakınlığını tespitite başvurulabilecek en önemli unsurdur. Bilgin, Orhan, "Ferağ Kaydı", *DİA*, c. 12, 1995, s. 354-356.

¹³ İzgi, Cevat, "Hubeyş et-Tiflîsî", s. 270.

kullanılmıştır. Ana metin siyah mürekkeple yazılmış; nokta, üç nokta ve bazı önemli görülen hususların altının çizilmesi gibi işlemler kırmızı renkli mürekkeple yapılmıştır. Az da olsa yazım hataları görülür. Yer yer mürekkep dağılması veya farklı etkenlerden kaynaklı yıpranmaların varlığı okumayı kısmen zorlaştırmaktadır. Özellikle ferağ kaydında müstensihin isminin tam olarak okunmasındaki zorluk bu türdendir.

2. İçerik Açısından

Kitâbü't-telhîs'in ana konusu kırâat hatalarıyla ilgilidir. Eser aslında üç fasıldan/bölüm oluşmakta idi. Ancak ne yazık ki bugün elimizde sadece bir fasıl bulunmaktadır. Bilinmeyen nedenlerden dolayı iki fasıl kayıptır. Bundan dolayı eserin sadece üçte birinin içeriğini, diğer bölümlerin başlıklarını bilebilmekteyiz. Muhteva hakkında bilgi verirken eserdeki sırayı takip etmeye çalışacağız.

a) Başlangıç ve Sonuç Cümleleri:

Bütün klasik İslamî eserlerde olduğu gibi bu eserde de söze besmele, hamdele ve salvele ile başlanmıştır. Bismelenin ardından "Hayırla sonuçlandır Rabbim!" anlamında رَبِّ تَمَّ بِالْخَيْرِ duasına yer verilmiştir. Bu duanın müstensihe mi, yoksa müellife mi ait olduğu tam belli değildir. Cümlenin, metnin ana satırlarının dışında yer alması onun müstensihe ait olduğunu düşündürmektedir. Duanın akabinden söze hamd ile devam edilmiş ve hamd cümlesi içerisinde bazı ayetlere telmihte¹⁴ bulunulmuştur.¹⁵ Hz. Peygamber'in son peygamber oluşuna vurgu yapılarak girizgâh kısmı tamamlanmıştır. Metin, âlemlerin rabbine hamd edilerek sonlandırılmıştır.

b) Eserin Adı

Elimizdeki yazma nüshada müellif, esere *Kitâbü't-telhîs* adını verdiğini ifade etmektedir.¹⁶ Fakat başka kaynaklarda eserin adı küçük farklılıklarla zikredilmektedir. Örneğin Kâtip Çelebi Hubeyş'in eserinin adını bir yerde *Telhîsu 'ilelî'l-Kur'ân*,¹⁷ başka

¹⁴ *Telmih*: İslam edebiyatında bir ayete, bir hadise, kıssa, olay vecize, atasözü vb. ne gönderme yapma sanatının adıdır. Durmuş, İsmail, "Telmih", *DİA*, c. 40, Ankara, 2011, s. 407-408.

¹⁵ Telmihte bulunulan ayetler: el-A'lâ, 87/2, 3 ve en-Necm, 53/44.

¹⁶ Hubeyş, *Telhîs*, 85b.

¹⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 479, *Telhîsu 'ilelî'l-Kur'ân* md.

bir yerde ise *Telhîsu 'ileli'l-Kırân* olarak zikretmiştir ki kırân/القرآن kelimesi özellikle harekelidir.¹⁸ Bağdatlı İsmail Paşa (ö. 1920) eser için *Telhîsu 'ileli'l-Kur'ân*¹⁹, *Kehhâle* ise *et-Telhîs fî 'ileli'l-Kur'ân*²⁰ olarak ifade etmiştir. Eserin yazma nüshası Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde de *et-Telhîs fî 'ileli'l-Kur'ân* ismiyle kayıtlıdır. Hubeyş'in kendisi ise, eserinin ismi için *'ilelü'l-Kur'ân* tabirini hiç kullanmamış, fakat daha sonraki yazarların neredeyse tamamı bu tabire yer vermişlerdir. Müellifin kendi isimlendirmesinden hareketle çalışmamızda eserin adı *Kitâbü't-telhîs* olarak kabul görecektir ve çalışmanın ilerleyen kısımlarında bu isim kullanılacaktır.

c) Eserin Yazılış Amacı

Kendi ifadelerine göre müellif, Kur'ân'ı tilavet eden bazı kurrânın bir takım hatalarına şahit olmuş ve ardından *'ilelü'l-Kur'ân*'a dair bir eser yazmıştır. Karşılaştığı hatalara eserinde yeterli miktarda ve özlü bir şekilde yer vermiştir. Eseri yazarken öğrencilerin karşılaştıkları bazı zorlukları gidermeyi ve öğrenimlerini kolaylaştırıcı yolları göstermeyi amaçlamıştır.²¹ Anlayabildiğimiz kadarıyla müellif ilmî problemleri, tartışmaları ve çözümlerini içeren bir eser yerine, daha pratik ve daha fayda sağlayan bir eser meydana getirmeyi arzulamıştır.

d) Eser-Müellif İlişkisi

Hubeyş'in *Kitâbü't-telhîs*'i yazmaya karar verişini *Kitâbü minhâci't-tib* adlı eserini bitirdikten hemen sonraya denk gelmiştir. Kendisinin konu hakkındaki cümleleri şu şekildedir: "*Kitâbü minhâci't-tib* isimli eseri yazmayı bitirdikten sonra kurrâ arasında *'ilelü'l-Kur'ân*'a dair pek çok ihtilafa şahit oldum. Bütün kırâat hatalarını bir arada toplayan muhtasar bir kitap yazmaya karar verdim..."²² Kanaatimizce Hubeyş, Kur'ân tilavetini dinlerken de bir doktor edasıyla hareket etmekteydi. Onun nazarında kurrânın kırâatteki hatası bir *illet*, yani hastalıktır. Tespit ettiği bütün illetleri/hastalıkları *'ilelü'l-Kur'ân* kapsamında değerlendirip

¹⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1644, el-Medhal ilâ 'ilmi'n-nücûm md.

¹⁹ Bağdâdî, İsmâil Paşa (ö. 1920), *Hediyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, Dâru ihyâi't-türâsî'l-Arabî, Beyrut, trs., (İstanbul ofset baskı, 1951), I, 263, Hubeyş md.

²⁰ *Kehhâle*, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 527.

²¹ Hubeyş, *Telhîs*, 85b.

²² Hubeyş, *Telhîs*, 85b.

çözüm üretmesi, adeta hastalıkların teşhis ve tedavi sürecini göstermektedir.

e) 'İlelü'l-Kur'ân Tabiri

Burada 'ilelü'l-Kur'ân/عَلَلُ الْقُرْآن tabiri hakkında kısa bilgi vermek doğru olacaktır. 'İlel/العَلَل; 'illet/العلّة kelimesinin çoğulu olup sözlükte "kişiyi ihtiyaçlarını karşılamaktan alıkoyan hastalık, özür, engel" anlamlarına gelir.²³ Kur'ân kelimesi ile birleşince de Kur'ân'ın okunuşu ile ilgili hataları ifade eden 'ilelü'l-Kur'ân terkibi meydana gelmiştir. 'İlelü'l-Kur'ân, aynı zamanda kırâat hataları ile ilgilenen bilim dalını ve bu sahada yazılan eserleri ifade eden genel bir kavramdır. Sıddık Hasan Han (ö. 1307/1890) ilimleri tasnif ettiği ansiklopedik eserinde kırâat ilmini şeriat ilimleri içinde bir *ilim*, 'ilelü'l-Kur'ân'ı ise kırâat ilmi içinde bir *dal* olarak kabul etmektedir.²⁴ 'İlelü'l-Kur'ân tabiri Hubeyş'ten önce ve sonra kullanılmış, fakat günümüzde pek kullanılmamaktadır. Yine, 'ilelü'l-Kur'ân sahasında Hubeyş'ten önce pek çok eser yazılmış, bu konuda önemli bir birikim oluşmuştur. Hubeyş, eserini yazarken bu birikimden mutlaka faydalanmıştır.²⁵ Müellifin kaynakların isimlerini zikretmemiş olması şüphesiz ki bizim de bu kaynakları belirlememizi zorlaştırmaktadır. Fakat, en azından 'ilelü'l-Kur'ân sahasına dair en meşhur eserlerin el-Ezherî'nin (ö. 370/980) *Kitâbü 'ileli'l-kırâ'ât*, Ebû Ali el-Fârisî'nin (ö. 377/987) *el-Hucce fi 'ileli'l-kırâ'âti's-seb'*, Ebû Abdillâh en-Nehrânî'nin (ö. 493/1099) *'İlelü'l-Kırâât* ve İbn Ali el-Bâkûlî'nin (ö. 535/1141) *el-Keşf ve'l-beyân an 'ileli'l-Kur'ân* isimli eserleri olduğunu söyleyebiliriz.

f) *Mukri'* Tabiri

Müellif, kendi adını eş-Şeyh el-Mukri' Ebülfazl Hubeyş b. İbrâhîm b. Muhammed et-Tiflîsî olarak zikretmiştir.²⁶ Burada, müellifin kendisini "el-mukri'/المقري" olarak tanımlaması dikkat çekicidir. Yukarıda müellifin kısaca hayatı hakkında bilgi

²³ Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, (ö. 170/786), *Kitâbü'l-ayn (Müratteben alâ hurûfi'l-mu'cem)*, (Thk.: Abdülhamîd el-Hindâvî), Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrût, 2003, III, 220; İbn Manzûr, Ebülfazl Muhammed b. Mükerrrem (ö.711/1311), *Lisânü'l-Arab*, (Thk.: Abdullah Ali el-Kebîr-Muhammed Ahmed Hasbüllâh-Hâşim Muhammed Şâzelî), Dâru'l-maârif, Kâhire, trs., 36, 3080.

²⁴ Sıddık Hasan Han (ö. 1307/1890), *Ebcedü'l-'ulûm*, Menşûrât, Dimâşk, 1978, I, 67.

²⁵ Hubeyş, *Telhîs*, 85b.

²⁶ Hubeyş, *Telhîs*, 85b.

verdiğimiz yerde de belirttiğimiz gibi, biyografi kaynakları Hubeyş'ten söz ederken onu değişik alanlardaki uzmanlıklarına vurgu yaparak ele almışlardı. Fakat hiçbir kaynak onun *mukri* olduğundan söz etmemiştir. Kırâat ilmi açısından mukri kelimesinin ne anlama geldiğine değinmek faydalı olacaktır. Kırâat ilminde *kârî'* genel anlamda Kur'ân okuyan kişi olup çoğulu *kurrâd* ve ilk dönemden itibaren kullanılmaktadır.²⁷ Mesela Buhârî (ö. 256/869) *el-Câmi'u's-sahîh*'inde "Peygamber'in Ashabından Kurrâ Olanlar" adıyla bir bâb başlığına yer vermiştir.²⁸ Mukri terimi; kırâatleri sağlam ve kesintisiz bir isnâdla almış bir üstattan müşâfehe yoluyla (ağızdan ağza) rivayet eden kırâat âlimini ifade eder.²⁹ İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429), *Gâyetü'n-nihâye* adlı eserinde mukri olarak isimlendirilen ilk kişinin Mus'ab b. Umeyr olduğuna dair bir bilgi nakletmiştir. Bahsedilen isimlendirme Hz. Peygamber'in onu Birinci Akabe Biatı'nın hemen peşinden Evs ve Hazrec kabilelerine Kur'ân öğreticisi olarak gönderdiği sırada gerçekleşmiştir.³⁰ Neticede, böylesine önemli, uzmanlık ve maharet gerektiren bir sıfatı Hubeyş'in kendisini tanımlamada kullanması, onun Kur'ân kırâati konusundaki yetkinliğini ortaya koyması bakımından önemlidir.

3. Konuları Açısından

Müellif, eseri üç fasıl/bölüm halinde hazırlamıştır. Fasılların konuları şu şekildedir:

Birinci Fasıl: Kur'ân'daki (ك) ،(ل) ،(ا) ،(مَنْ) ،(مَا) gibi harfler hakkında genel bilgiler verilmiştir.

İkinci Fasıl: Kur'ân'ın başından sonuna kadar bütün surelerde hata yapılan yerler tek tek gösterilmiştir.

Üçüncü Fasıl: Kurrâ arasındaki tilavet ihtilafları üç başlık altında toplanmıştır. Bunlar;

²⁷ Öz, Mustafa, "Kurrâ", *DİA*, c. 26, 2002, s. 445.

²⁸ Buhârî, Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim (ö. 256/869), *el-Câmi'u'l müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min ümûri Rasûlillâhi ve sünenihî ve eyyâmihî*, (Thk.: Şuayb el-Arnâvut-Adil Mürşid), er-Risâletü'l-Âlemiyye, Dimeşk, 2011, Fezâilü'l-Kur'ân, 8.

²⁹ İbnü'l-Cezerî, Şemsüddin Ebülhayr, Muhammed b. Ali (ö. 833/1439), *Müncidü'l-mukri'in ve mürşidü't-tâlibîn*, Dâru'l-kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1999, I, 9; Birişik, Abdülhamit, "Kırâat", *DİA*, c. 25, 2002, s. 426.

³⁰ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, Dâru'l-kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1971, II, 261.

Bir: İsim, haber, masdar, mecaz, sıla, hîn, kâffe, ihbâr, zarf, tefhim ve şart bildiren mâ/ﻻ harflerinde sesin alçaltılması gerektiği düşüncesi;

İki: Nefy ve cahd bildiren mâ/ﻻ harflerinde bağırma ve sesi yükseltmek gerektiği düşüncesi;

Üç: Soru, taaccub ve ta'zim bildiren mâ/ﻻ harflerinde sesi hafif ile yüksek arasında tutmak gerektiği düşüncesi.

Müellif okuyuculara şöyle bir yol göstermiştir: “Senin Kur’ân okuyuşunun kurrâ nezdinde sahih ve makbul bir hale gelebilmesi için yukarıda belirtilenlerle karşılaştırarak okuman gerekmektedir.”³¹

Sonuç

Hubeyş b. İbrahim et-Tiflisî'nin hayatı hakkındaki bilgilerin neredeyse tamamının ihtilafı olması, onun yaşadığı dönem, yetiştiği ortam ve etkilendiği vasat hakkında kesin bilgilere sahip olmamızı olumsuz yönde etkilemektedir. Daha çok tıp, astronomi, dil bilimleri ve tabiat ilimlerinde mahir ve meşhur bir müellif olan Hubeyş, Kur’ân hakkında da iki önemli eser kaleme almıştır. Bu eserlerden biri olan *Kitâbü't-telhîs*'in tamamının günümüze ulaşamaması gerek muhtevasının tam olarak anlaşılmasını gerekse kendisinden yeterince istifade edilmesini zorlaştırmaktadır. Fakat müelliften ve eserlerinin varlığından araştırmacıların haberdar olmaları, yeni çalışmalara kapı açacağı kesindir.

KAYNAKÇA

Bağdâdî, İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî*, Beyrut, trs., (İstanbul ofset baskı, 1951).

Bilgin, Orhan, “Ferağ Kaydı”, *DİA*, c. 12, 1995, s. 354-356.

Bırışık, Abdülhamit, “Kırâat”, *DİA*, c. 25, 2002, s. 426-433.

³¹ Hubeyş, *Telhîs*, 85b.

Buhârî, Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim (ö. 256/869), *el-Câmi'u'l müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min ümûri Rasûlillâhi ve sünenihî ve eyyâmihî*, (Thk.: Şuayb el-Arnâvut-Adil Mürşid), er-Risâletü'l-Alemiyye, Dîmeşk, 2011.

Durmuş, İsmail, "Telmih", *DİA*, c. 40, Ankara, 2011, s. 407-408.

Hacıgökmen, Mehmet Ali, "Hubeyş b. İbrahim et-Tiflisî ve Tıp Alanındaki Çalışmaları", *Büyük Selçuklu Devleti'nden Türkiye Selçuklu Devleti'ne*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları: 5, (Mehmet Altay Köymen Armağanı), Konya, 2011, 239-249.

Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, (ö. 170/786), *Kitâbü'l-'ayn (Müratteben 'alâ hurûfi'l-mu'cem)*, (Thk.: Abdülhamîd el-Hindâvî), Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrût, 2003.

İbn Manzûr, Ebülfazl Muhammed b. Mükerrrem (ö.711/1311), *Lisânü'l-Arab*, (Thk.: Abdullah Ali el-Kebîr-Muhammed Ahmed Hasbüllâh-Hâşim Muhammed Şâzelî), Dâru'l-maarif, Kâhire, trs.

İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Ebülhayr, Muhammed b. Ali (ö. 833/1439), *Müncidü'l-mukri'în ve mürşidü't-tâlibîn*, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut, 1999.

---- *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut, 1971.

İpek, Ali, "İlk Dönem İslami İlimlerde Önemli Bir Merkez: Tiflis", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl: 2017, c. 4, sayı: 8, s. 73-93.

İzgi, Cevat, "Hubeyş et-Tiflîsî", *DİA*, XVIII, 1998, s. 26-270.

Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdillâh (ö. 1067/1657), *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütübi'l-fünûn*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, trs.

---- *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, (Hzl.: Ekmeleddin İhsanoğlu) İstanbul, 2010.

Kaya, Abdullah, "Selçuklular Dönemi Sivas'ta İlmî Hayat ve İlim Adamları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research*, Winter 2008, Volume 1/2, s. 212-242.

Kehhâle, Ömer Rıza (ö. 1987), *Mu'cemü'l-müellifîn terâcimü musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye*, Müessesetü'r-Risâle, yrs., 1957.

Mertoğlu, Suat, "Vücut ve Nezâir", *DİA*, c. 43, 2013, s. 141-143.

Okumuş, Mesut, "Kur'ân İlimleri", (Tefsir El Kitabı içinde, Editör: Mehmet Akif Koç, II. baskı), Grafiker Yayınları, Ankara, 2014.

Hubeyş et-Tiflîsî ve Kırâat Hatalarına Dair Eseri: Kitâbü't-Telhîs

Öz, Mustafa, "Kurrâ", *DÎA*, c. 26, 2002, s. 445-446.

Sıddık Hasan Han (ö. 1307/1890), *Ebcü'dü'l-'ulûm*, Menşûrât, Dimaşk, 1978.

Tiflîsî, Ebülfazl Hubeyş b. İbrâhîm, *Vücûh-i Kur'ân*, Haz. Mehdi Muhakkık, Tahran: Bünyâd-ı Kur'ân, 1360/1941.

---- *Kitâbü't-telhîs*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Laleli Koleksiyonu, 00069-002, 86-87.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ [ظ/85]

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّى. 32 وَقَدَّرَ فَهَدَى. 33 وَأَمَاتَ وَأَحْيَا 34
وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى سَيِّدِ الْمُرْسَلِينَ. مُحَمَّدٍ خَاتَمِ الْأَنْبِيَاءِ وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ
الْأَنْفِيَاءِ.

قَالَ الشَّيْخُ الْمُقْرِيُّ 35 أَبُو الْفَضْلِ حُبَيْشُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ
التَّفْلَيْسِيِّ. 36.

إِنِّي لَمَّا فَرَعْتُ مِنْ تَصْنِيفِ كِتَابِ "مِنْهَاجِ الطَّبِّ" 37 رَأَيْتُ فِي عِلِّ
الْقُرْآنِ 38 بَيْنَ الْقُرَّاءِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا اسْتَضَوْتُ أَنْ أُخْتَصِرَ وَالْحَصُّ مِنْ
جَمِيعِهَا كِتَابًا مُخْتَصِرًا عَلَى سَبِيلِ الْكِفَايَةِ وَالْإِبْجَازِ حَتَّى لَا يُتَقَلَّ ذَلِكَ عَلَى
الْمُتَعَلِّمِ وَيَسْهَلَ الطَّرِيقُ عَلَيْهِ إِنْ شَاءَ اللَّهُ. وَسَمَّيْتُهَا بِ"كِتَابِ التَّلْخِصِ" 39
لَأَنِّي لَخَّصْتُهُ وَأَخْتَرْتُهُ مِنْ جَمِيعِ كُتُبِ عِلِّ الْقُرْآنِ. 40 وَرَتَّبْتُهُ عَلَى ثَلَاثَةِ
فُصُولٍ. 41

قَدْ ذَكَرْتُ فِي الْفَصْلِ الْأَوَّلِ كَلَامًا كُنِّيَّا مِنَ الْمَاتِ وَالْمَنَاتِ
وَالْأَلْفَاتِ وَاللَّامَاتِ وَالْكَافَاتِ وَغَيْرِهَا حَتَّى لَا يَصْعَبَ ذَلِكَ عَلَى الْمُتَعَلِّمِ.
وَفِي الْفَصْلِ الثَّانِي ذَكَرْتُ كُلَّ عِلٍّ فِي مَوْضِعِهَا أَعْنِي فِي كُلِّ
سُورَةٍ فِي سُورَتِهَا مِنْ أَوَّلِ الْقُرْآنِ إِلَى آخِرِهِ.

32 تلميح إلى سورة الأعلى: 2.

33 تلميح إلى سورة الأعلى: 3.

34 تلميح إلى سورة النجم: 44.

35 قد استعملها المؤلف لنفسه، ومعنى المقرئ: العالم بما ورويا مشافهة، فلو حفظ "التيسير" مثلا ليس له أن يقرئ بما فيه إن لم يشافهه من شوفه به مسلسلا لأن في القراءات أشياء لا تحكم إلا بالسمع والمشافهة. والقارئ المبتدئ من شرع في الأفراد إلى أن يفرد ثلاثا من القراءات، والمنتهى من نقل القراءات أكثرها وأشهرها. منجد المقرئين ومرشد الطالبين، شمس الدين أبو الخير ابن الجزري، محمد بن محمد بن يوسف (المتوفى: 833 هـ/1439 م)، دار الكتب العلمية، الأولى 1420 هـ-1999 م، 1، 9.

36 مؤلف كتاب التلخيص (المتوفى: 629 هـ/1232 م)

37 كتاب من مصنفات الحبيش عن علم الطب.

38 صديق حسن القنوجي ذكر علم القراءة و علم التفسير في العلوم الشرعية و علل القرآن فرع من فروع القراءة. صديق حسن القنوجي (المتوفى: 1307 هـ/1889 م)، أجد العلوم، منشورات وزارة الثقافة و الإرشاد القومي، دمشق، 1978، 1، 67.

39 ذكرها المؤلف الحبيشي ولكن وردت في بعض كتب الطبقات تلخيص علل القرآن، تلخيص علل القرآن، التلخيص في علل القرآن. مصطفى بن عبد الله الشهير بحاجي خليفة و بكتاب جليبي (المتوفى: 1067 هـ/1657 م)، كشف الظنون عن أسماء الكتب الفنون، دار إحياء التراث العربي، بيروت، 1، 479، مادة تلخيص علل القرآن؛ 2، 1644، مادة المدخل إلى علم النجوم؛ اسماعيل باشا البغدادى (المتوفى: 1338 هـ/1920 م)، هدية العارفين أسماء المؤلفين وآثار المصنفين، دار إحياء التراث العربي، بيروت (طبع بالوافست 1951)، 1، 263، مادة حبيش:

40 صنف بعض العلماء مصنفات كثيرات و منهم الأزهري (المتوفى: 370 هـ/980 م)، كتاب علل القراءات؛ أبو علي الفارسي (المتوفى: 377 هـ/987 م)، الحجة في علل القراءات السبع؛ أبو عبد الله النهري (المتوفى: 493 هـ/1099 م)، علل القراءات؛ ابن علي الباقولي (المتوفى: 535 هـ/1141 م)، الكشف و البيان عن علل القرآن.

41 أصل الكتاب ثلاث فصول و لكن الفصل الثاني و الفصل الثالث مفقودان.

وَ فِي الْفَصْلِ الثَّلَاثِ ذَكَرْتُ الْإِخْتِلَافَ الَّذِي يَكُونُ بَيْنَ الْقُرَّاءِ فِي جَمِيعِ عِلَلِ الْقُرْآنِ.

وَأَمَّا بَيَانُ الْعِلَلِ فِي تِلَاوَةِ الْقُرْآنِ فَذَكَرْتُ الْآنَ هُوَ عَلَى ثَلَاثَةِ أَوْجِهٍ.

الْأَوَّلُ: يَنْبَغِي أَنْ تُخَفَّفَ الصَّوْتُ فِي مَا الْإِسْمُ وَالْخَبَرُ وَالْمَصْدَرُ وَالْمَجَازَاتِ وَالصَّلَاةِ وَالْحَيْنِ وَالْكَافَّةِ وَالْإِخْبَارِ وَالظَّرْفِ وَالْتَفْخِيمِ وَالشَّرْطِ.

وَ الثَّانِي: أَنْ تُشَدَّدَ وَ تُرْفَعَ الصَّوْتُ فِي مَا النَّفْيِ وَ الْجَدِّ.

وَ الثَّلَاثُ: أَنْ تَجْعَلَ الصَّوْتُ بَيْنَ التَّخْفِيفِ وَ التَّشْدِيدِ فِي مَا الْإِسْتِفْهَامِ وَ السُّؤَالِ وَ التَّعْجُبِ وَ التَّعْظِيمِ.

وَ عَلَيَّ هَذَا الْفَيْاسِ يَنْبَغِي أَنْ تَقْرَأَ جَمِيعَ الْعِلَلِ حَتَّى تَكُونَ تِلَاوَةُ الْقُرْآنِ صَحِيحًا مُسْتَحْسَنًا عِنْدَ الْقُرَّاءِ.

وَ بِاللَّهِ التَّوْفِيقُ وَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ.

الْفَصْلُ الْأَوَّلُ كَلَامٌ كُلِّيٌّ فِي عِلَلِ الْقُرْآنِ.

جَمِيعُ مَا فِي الْقُرْآنِ (لَمَّا) وَ (أَوْلَمَّا) وَ (فَلَمَّا) وَ (كُلَّمَا) فَهِيَ "حَيْنٌ" وَيُسَمَّوْنَهَا أَيْضًا "وَقْتًا".

جَمِيعُ مَا فِي الْقُرْآنِ (عَمَّا) وَ (فِيْمَا) وَ (مِمَّا) وَ (كَمَا) وَ (بِمَا كَانُوا)⁴² وَ (بِمَا كُنْتُمْ)⁴³ "مَصْدَرٌ".

جَمِيعُ مَا فِي الْقُرْآنِ (مَا فِي السَّمَوَاتِ)⁴⁴ وَ (مَا فِي الْأَرْضِ)⁴⁵ وَ (مَا بَيْنَهُمَا)⁴⁶ وَ (مَا بَيْنَ أَيْدِيكُمْ)⁴⁷ وَ (مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ)⁴⁸ فَهِيَ "خَبَرٌ".

جَمِيعُ مَا فِي الْقُرْآنِ (أَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا)⁴⁹ وَ (أَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا)⁵⁰ وَ (أَمَّا تَمُودُ)⁵¹ وَ (أَمَّا عَادُ)⁵² وَ (فَأَمَّا مَنْ طَغَى)⁵³ وَ (وَأَمَّا مَنْ خَافَ)⁵⁴ وَ (فَأَمَّا الْيَتِيمَ)⁵⁵ وَ (وَأَمَّا السَّائِلَ)⁵⁶ فَهُوَ "إِخْبَارٌ".

42 سورة البقرة: 10...

43 سورة آل عمران: 79...

44 سورة البقرة: 109...

45 سورة البقرة: 255...

46 سورة المائدة: 17...

47 سورة يس: 45.

48 سورة البقرة: 252...

49 سورة الفرة: 26...

50 سورة البقرة: 26...

51 سورة فصلت: 17، الحاقة: 5.

52 سورة فصلت: 15، الحاقة: 6.

53 سورة التازعات: 37.

جَمِيعُ مَا فِي الْقُرْآنِ (أَقْمَنَ) وَ (أَوْمَنَ) وَ (كَمَنَ) وَ (بِمَنَ) وَ (عَنُ
مَنَ) وَ (لِمَنَ) وَ (فِيْمَنَ) فَهُوَ "خَبِرٌ".

جَمِيعُ مَا فِي الْقُرْآنِ (مَنَ فِي السَّمَوَاتِ) ⁵⁷ وَ (مَنَ فِي الْأَرْضِ) ⁵⁸
وَ (مَنَ يَشَاءُ) ⁵⁹ فَهِيَ "خَبِرٌ".

جَمِيعُ مَا فِي الْقُرْآنِ (لَعَفُوُّ) ⁶⁰ وَ (لَعْفُورٌ) ⁶¹ وَ (لَرَوْفٌ) ⁶² وَ
(لَعْلِيٌّ) ⁶³ وَ (لَشَهِيدٌ) ⁶⁴ وَ (لَشَدِيدٌ) ⁶⁵ وَ (لَخَبِيرٌ) ⁶⁶ وَمَا أَشْبَهُهُمْ. فَهِيَ "لَامُ
الْخَبِيرِ".

وَ أَمَا "النَّفْيُ" وَ "الْجَحْدُ":

جَمِيعُ مَا فِي الْقُرْآنِ (لَا) وَ (لَمْ) وَ (لَنْ) فَهِيَ "نَفْيٌ".

جَمِيعُ مَا فِي الْقُرْآنِ (مَا) وَ بَعْدَهُ [86 / و] (إِلَّا) فَهِيَ "نَفْيٌ"
سِوَى خَمْسَةِ عَشَرَ مَوْضِعًا فَأَنْهَى "خَبِرٌ".

فِي سُورَةِ الْبَقَرَةِ (فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ) ⁶⁷

وَ فِي النِّسَاءِ (بِبَعْضِ مَا اتَّيْمُوهُنَّ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ) ⁶⁸

وَ فِي مَوْضِعٍ آخَرَ (مَا نَكَحَ آبَاكُمْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ) ⁶⁹

وَ فِي الْأَمَائِدَةِ (وَ مَا أَكَلَ السَّبْعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْنُمْ) ⁷⁰

وَ فِي الْأَنْعَامِ (وَلَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ) ⁷¹

54 سورة التّازعات: 40.

55 سورة الصّحى: 9.

56 سورة الصّحى: 10.

57 سورة آل عمران: 83...

58 سورة المائدة: 17...

59 سورة البقرة: 90...

60 سورة الحج: 60؛ المجادلة، 2.

61 سورة الأنعام: 165...

62 سورة البقرة: 143...

63 سورة الزّحرف: 4.

64 سورة العاديات: 7.

65 سورة الرّعد: 6...

66 سورة الفاطر: 31؛ العاديات: 11.

67 سورة القرة: 237.

68 سورة النّساء: 19.

69 سورة النّساء: 22.

70 سورة المائدة: 5.

وَ فِي مَوْضِعٍ آخَرَ (وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ إِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ)⁷²

وَ فِي هُودٍ (مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ) فِي الْمَوْضِعَيْنِ⁷³

وَ فِي يُوسُفَ (فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِي سُنْبُلِهِ إِلَّا قَلِيلًا)⁷⁴

وَ فِي مَوْضِعٍ آخَرَ (يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ إِلَّا قَلِيلًا)⁷⁵

وَ فِي الْحَجْرِ (وَ مَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ)⁷⁶

وَ فِي الْكَهْفِ (وَ مَا يَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ)⁷⁷

وَ فِي مَوْضِعٍ آخَرَ (مَا شَاءَ اللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ)⁷⁸

وَ فِي الْأَنْبِيَاءِ (وَ مَا خَلَقَهُمْ وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَى)⁷⁹

وَ فِي الرُّومِ (وَ مَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ)⁸⁰.

جَمِيعُ مَا فِي الْقُرْآنِ (إِنْ) وَ بَعْدَهُ (إِلَّا) فَهِيَ "جَحْدٌ" مَثَلٌ: (إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ)⁸¹ وَ (إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ)⁸² وَ (إِنْ أَنْتَ إِلَّا نَذِيرٌ)⁸³ وَ (إِنْ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ)⁸⁴ وَ (إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ)⁸⁵ وَ (وَ إِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا)⁸⁶ وَ مَا أَشْبَهَهَا.

71 سورة الأنعام: 80.

72 سورة الأنعام: 119.

73 سورة هود: 107، 108.

74 سورة يوسف: 47.

75 سورة يوسف: 48.

76 سورة الحجر: 85.

77 سورة الكهف: 16.

78 سورة الكهف: 39.

79 سورة الأنبياء: 28.

80 سورة الرُّوم: 8.

81 سورة المائدة: 110، الأعراف: 7، هود: 7، سبأ: 43، الصافات: 15.

82 سورة الأنعام: 25، الأنفال: 31، المؤمنون: 83، التمل: 68.

83 سورة فاطر: 23.

84 سورة المؤمنون: 25، 28.

85 سورة يوسف: 104؛ يس: 69؛ ص: 87؛ التكوير: 27.

86 سورة فاطر: 24.

جَمِيعُ مَا فِي الْقُرْآنِ لَامُ الْخَفْضِ وَ يَكُونُ قَبْلَهَا مَاءُ النَّفْيِ وَبَعْدَهَا
يَاءٌ. فَهِيَ "لَا جُحُودٍ". مَثَلٌ: (مَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ) ⁸⁷ وَ (مَا كَانَ اللَّهُ
لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ) ⁸⁸ وَ (مَا كَانَ اللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ) ⁸⁹ وَ (مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا) ⁹⁰ وَ
(مَا كَانَ اللَّهُ لِيُعْجِزَهُ مِنْ شَيْءٍ) ⁹¹. وَ مَا كُلُّهَا وَ أَمَا الْإِسْتِفْهَامُ.

جَمِيعُ مَا فِي الْقُرْآنِ (مَا أُدْرِيكَ) ⁹² وَ (مَاذَا) وَ (فَمَاذَا) وَ (مَا لَكَ) وَ
(مَا لَكُمْ) وَ (مَا لَنَا) وَ (مَا مَنَعَكَ) ⁹³ وَ فَهِيَ "إِسْتِفْهَامٌ".

جَمِيعُ مَا فِي الْقُرْآنِ (وَمَنْ أَظْلَمُ) ⁹⁴ وَ (وَمَنْ أَحْسَنُ) ⁹⁵ وَ (وَمَنْ
أَصْدَقُ) ⁹⁶ وَ (مَنْ ذَا الَّذِي) ⁹⁷ فَهِيَ "إِسْتِفْهَامٌ".

جَمِيعُ مَا فِي الْقُرْآنِ (كَيْفَ) فَهِيَ "إِسْتِفْهَامٌ" إِلَّا فِي سُورَةِ آلِ
عِمْرَانَ (كَيْفَ يَشَاءُ) ⁹⁸ وَ كَذَلِكَ فِي الْمَائِدَةِ ⁹⁹ وَ الرُّومِ. ¹⁰⁰

جَمِيعُ مَا فِي الْقُرْآنِ (لِمَ) فَهِيَ "إِسْتِفْهَامٌ". مَثَلٌ: (لِمَ تَكْفُرُونَ) ¹⁰¹ وَ
(لِمَ تَلْبِسُونَ) ¹⁰² وَ (لِمَ تَصْدُونَ) ¹⁰³ وَ (لِمَ تَسْتَعْجِلُونَ) ¹⁰⁴ وَ (لِمَ
تُؤَدُّونِي) ¹⁰⁵ وَ (لِمَ تَقُولُونَ) ¹⁰⁶ وَ (لِمَ تُحَرِّمُ) ¹⁰⁷ وَ مَا أَسْبَغَهَا.

87 سورة البقرة: 143.

88 سورة آل عمران: 179.

89 سورة آل عمران: 179.

90 سورة يونس: 13.

91 سورة فاطر: 44.

92 سورة الحاقة: 3...

93 سورة الأنعام: 12.

94 سورة البقرة: 114...

95 سورة البقرة: 138...

96 سورة النساء: 89، 122.

97 سورة الأحزاب: 17...

98 سورة آل عمران: 6.

99 سورة المائدة: 64.

100 سورة الروم: 48.

101 سورة آل عمران: 70، 98.

102 سورة آل عمران: 71.

103 سورة آل عمران: 99.

104 سورة التمل: 46.

105 سورة الصف: 5.

106 سورة الصف: 2.

107 سورة التحريم: 1.

جَمِيعُ مَا فِي الْقُرْآنِ (أَرَأَيْتَ) 108 وَ (أَرَأَيْتُمْ) 109 وَ (أَفَرَأَيْتُمْ) 110 وَ (أَفَأَمِنْتُمْ) 111 وَ (أَفَمَنْ زُيِّنَ لَهُ) 112 وَ (أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ) 113 وَ (أَفَمَنْ يَتَّقِي) 114 وَ (أَمِنْتُمْ) 115 وَ (ءَالِهَتُنَا) 116 وَ (ءَأَسْفَقْتُمْ) 117 وَ مَا سَأَلَهَا فِيهَا "أَلِفُ الْإِسْتِفْهَامِ".

جَمِيعُ مَا فِي الْقُرْآنِ (مَتَى) 118 وَ (فَبِأَيِّ) 119 فَهَمَا إِسْتِفْهَامَانِ.

جَمِيعُ مَا فِي الْقُرْآنِ كُلُّ أَلْفٍ يَكُونُ عَلَيَّ وَزْنٌ "أَفْعَلُ". فَيَسْمُونَهَا "أَلْفُ الْمُبَالَغَةِ". مَثَلٌ: (أَحْسَنُ) 120 وَ (أَظْلَمُ) 121 وَ (أَقْوَمُ) 122 وَ (أَكْرَمُ) 123 وَ (أَرْحَمُ) 124 وَ (أَدْنَى) 125 وَ (أَزْكَى) 126 وَ (أَهْدَى) 127 وَ مَا أَشَبَّهَهَا.

وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ.

وَ عَنِ الزُّهْرِيِّ: 128 "الْإِسْلَامُ هُوَ الْكَلِمَةُ وَ الْإِيمَانُ الْعَمَلُ". 129

قَوْلُهُ (حُورٌ عَيْنٌ) 130 أَيَّ حِسَانِ الْعَيْنِ. وَ يُقَالُ سُمِّيتِ الْوَأْجِدَةُ مِنْهُنَّ "حُورًا" لَشَدَّةِ بَيَاضِهَا وَ سَوَادِ حَدَقَيْهَا.

108 سورة الأعراف: 47.

109 سورة يونس: 50...

110 سورة شعراء: 75...

111 سورة اسراء: 68.

112 سورة فاطر: 8.

113 سورة الزمر: 22.

114 سورة الزمر: 24.

115 سورة البقرة: 196...

116 سورة الزخرف: 58.

117 سورة المجادلة: 13.

118 سورة البقرة: 214...

119 سورة البقرة: 185...

120 سورة البقرة: 138...

121 سورة البقرة: 114...

122 سورة البقرة: 282...

123 سورة العلق: 3.

124 سورة الأعراف: 151...

125 سورة البقرة: 61...

126 سورة البقرة: 232...

127 سورة النساء: 51...

128 ابن شهاب الزهري، أبو بكر محمد بن مسلم بن عبد الله (المتوفى: 124هـ/742م).

129 أبو داود سليمان بن الأشعث بن إسحاق بن بشير بن شداد بن عمرو الأزدي السجستاني (المتوفى: 275هـ/888م)، سنن

أبي داود، تحقيق: محمد محيي الدين عبد الحميد، المكتبة العصرية، بيروت، كتاب السنة، 16، رقم الحديث: 4684.

فَرَعٌ مِنْ تَحْرِيرِ هَذِهِ الْوَقْفِ عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنِ عَبْدِ الرَّشِيدِ الْحَافِظِ¹³¹
يَوْمَ الثَّلَاثِ¹³² فِي وَقْتِ الظُّهْرِ فِي ثَالِثِ ذِي الْحِجَّةِ سَنَةِ سِتِّ وَ سِتْمِائَةٍ.

130 سورة الدّخان: 54...

131 اسم النّاسخ.

132 الثّلاثاء



İki sayfalık mevcut nüshanın tamamı